

Průzkumy památek – cíle a metody

Restaurátorské průzkumy pro potřeby památkové péče

Zdeněk Vácha | NPÚ ÚOP v Brně

KONTAKT vacha@brno.npu.cz

Když jsem byl osloven s dotazem, zda bych si připravil úvodní příspěvek pro letošní konferenci Arte-fakt, zaujala mě formulace, která se objevila v internetové verzi anotace akce a již uvádím v podtitulu názvu. Které restaurátorské průzkumy se uplatňují především v památkové péči, resp. existují některé typy průzkumů, jež neslouží památkové péči a jsou čistě „galerijní“, „muzeální“, „archivní“ či snad ještě nějaké jiné? Posléze jsem usoudil, že by mohla být míněna doména památkové péče, tedy péče o stavby, která u ostatních výše jmenovaných typů institucí/specializací abscentuje – tomu by též odpovídala proporce rozdělení zaměření příspěvků dnešní konference, převážná část se přímo či nepřímo týká průzkumů staveb či jejich výtvarné složky. Památková péče (historicky pod památkovou péčí u nás můžeme chápat institucionalizovaný státní systém péče o hmotné kulturní dědictví mimo muzea, galerie, archívy a sbírkotvorné instituce všeho druhu) však, alespoň v našich podmínkách, přichází do kontaktu prakticky s celou škálou kategorií artefaktů. Nesmíme totiž zapomínat na skutečnost, že se jen ve správě státu dnes nachází u nás více než sto zpřístupněných hradů a zámků a tyto povětšinou mají nejen rozsáhlé instalace, ale často též depozitáře plné předmětů, které, abych použil obvyklou, byť zcela nelogickou (ovšem právní) klasifikaci, jsou většinou *díly výtvarných umění a nebo pracemi uměleckých řemesel*. (Jen pro ilustraci: v současnosti jich nepřesně evidujeme asi 790 tisíc). A potom jsou zde ještě tzv. movité památky a umělecké součásti nemovitých památek (tedy kupř. inventáře sakrálních staveb v majetku církví, soukromé zámecké sbírky), celkově asi dalších 52 dalších tisíc. Je tedy zřejmé, že průzkumy *pro potřeby památkové péče* musejí zahrnovat metody zkoumání pro prakticky celou škálu kategorií, typů, materiálů i technik. Jen vyjmenováním základních druhů těchto artefaktů bychom mohli strávit převážnou část konference, proto raději ani nezačínáme.

Druhou věcí, kterou jsem si v souvislosti se zmíněnou anotací opět uvědomil, je fakt, že restaurování *de jure* se odehrává za specifikovaných podmínek pouze v památkové péči (byť se slovo restaurování vyskytuje ve více zákonných i podzákonných normách, konkretizovaný pojem *restaurování* totiž zná pouze zákon 20/87 O státní památkové péči); pouze na *kulturní památky* dle tohoto zákona se vztahuje povinnost vlastníka zajistit péči o ně prostřednictvím *restaurátorů*, tedy držitelů příslušných povolení vydávaných ministerstvem kultury. A pokud je nutné zajistit průzkumy těchto památek, je logické, že by je měli provádět opět restaurátoři. Tedy, opět pokud jde o *díla výtvarných umění a nebo práce uměleckých řemesel*, jinak může u nás provádět průzkumy na památkách, včetně těch destruktivních (invazivních, sondážních), prakticky kdokoli.

Zpátky k průzkumům na památkách. V zásadě jde o na první pohled zřejmé věci. Instrumentář průzkumů památek, ať již jde o stavby, o umělecká díla či jiné práce (a nyní pomíjíme další kategorie jako spíše okrajové fenomény), daný jejich metodami a nástroji včetně všech technických variant instrumentální analýzy, je značně propracovaný a bohatý. Pravidelně přibývají nové typy přístrojů, umožňující stále hlubší pohled do tajů „staré“ hmoty, jsou objevovány nové zákonitosti a jevy, které lépe umožňují pochopení podstaty matérie objektu zájmu, diagnostické metody se rychle zdokonalují. A dostupnost specializované literatury v době databank a internetu je pochopitelně lepší, než kdy byla.

Semináře podobné tomuto by tedy teoreticky mohly sloužit pouze k předvádění inovací, k aktualizaci „nabídky“ nových metod a technických pomůcek, k předávání zkušeností a zjištění – poznatků z konkrétních akcí. Pokud se podíváme na program semináře, zdá se, že je tomu ve vysoké míře právě tak. Jsem však přesvědčen, že se tímto celá šíře otázek a odpovědí spojených s průzkumy na památkách nevyčerpává. Je skutečně vše pro restaurátory, kurátory a památkáře připraveno jako na stříbrném podnose? Je co do cílů a metod vše jasné a prostředky, pomíneme-li jejich pravidelnou aktualizaci, dány?

Situace se mi však jeví poněkud odlišně. Jsou zde totiž zřejmé limity, část z nich daná objektivně, dílem jsou spíše subjektivní povahy. Náročnost přístrojového vybavení a omezená dostupnost určitých typů analýz (též vzhledem k omezeným finančním prostředkům; v mnoha případech se již samotná finanční stránka „optimálního“ restaurátorského průzkumu blíží nákladům na vlastní záchranu artefaktu) vede k příslovecnému rozevírání nůžek mezi objektivními potřebami ze strany průzkumníka, de facto tedy potřebami díla, a reálnou možností je zajistit. Na druhé straně se též (nebo právě) v památkové péči často šetří na nesprávném místě – povědomí o důležitosti průzkumů, které za určitých podmínek, zejména u stavebních památek, mohou podstatně redukovat náklady na realizaci památkové obnovy, je často velmi nízké. Ale abych dopověděl podstatnou část tohoto sdělení: ze strany památkářů jsou průzkumy na památkách nejednou zadávány bez jasného cíle a dostatečné specifikace požadované informace, na straně restaurátorů jsou potom produkovány paušální průzkumy pod heslem „pár efektních barevných snímků nábrusů nemůže uškodit“. Špatně položené zadání průzkumu pochopitelně nemůže vést ke správné informaci, formálně naplněný průzkum je vyhadzováním peněz (a zároveň potenciálním ohrožením památky). Průzkum jako zaklínací formulka – pokud pro efekt naplníme kolonku průzkum, máme klidné svědomí, neboť „jsme nic nepodcenili“. Ono však jde vždy o ty relevantní informace, a proto bychom se měli tázat, kdy jsou informace z našeho pohledu relevantní? Návrh odpovědi: tenkrát, když přispívají ke stanovení předmětu ochrany, čili k rozeznání autentických hodnot předmětu/objektu, a když nám prozradí něco o jeho hmotné podstatě, čímž nás navedou ke stanovení metod a prostředků, jež mají být v rámci odborného ošetření použity.

Byť je často orientace v široké škále specializovaných průzkumů složitá a jejich náročnost značná, profesionalita památkáře i spolupracujícího restaurátora (zde bez ohledu na pořadí vyjmenování) se projeví právě schopností odlišit to podstatné od méně podstatného, dokonce někdy zbytečného. Běžně dostupné památkářské příručky uvádějí jen v kategorii základních typů průzkumů na památkách: stavebně technický průzkum – speciální diagnostické průzkumy /statický – geologický – hydrogeologický – průzkum vlhkostních poměrů – klimatologický průzkum – průzkum biologického napadení – průzkum inženýrských sítí – radonový průzkum – speleologický průzkum. – dendrochronologické průzkumy/ – exaktní materiálové analýzy – stavebně historický průzkum – zjišťovací předrestaurátorský průzkum – restaurátorský průzkum – archeologický výzkum; u každého z nich by se dalo jít ještě do větší hloubky a metody průzkumu dále větvit a zmnožovat. Jen o metodách jednoho z jmenovaných průzkumů – restaurátorského, uslyšíme dnes v dalším průběhu konference ještě mnohé.

Ale ani tímto se problematika průzkumů = poznání díla ještě zdaleka nevyčerpává. Jde totiž zároveň o to, že pro artefakty i historické stavby je charakteristická individualita, odlišnost, nepravidelnost, výjimečnost, a že jde, zejména u děl umění, o subtilní, technickými prostředky ani metodami přírodovědného zkoumání neuchopitelné věci. Průzkum díla se nedá redukovat na analýzu, byť jakkoli náročnou a sofistikovanou, hmotné stránky díla, jeho nosiče. Restaurátorský průzkum se pochopitelně musí zabývat dílem ještě i z pohledu umělecko historického, což je další dimenze pronikání do podstaty díla. A samostatnou oblastí je poznání historických pramenů ke stavbám/dílům, bez nichž nelze jejich curriculum postihnout. Co však zůstává, je primární pochopení výtvarné – tvůrčí dimenze díla. Je tedy průzkum pouze intelektuální činností, anebo též schopností „vcítění“ se do artefaktu? Pojem vcítění je na první poslech neadekvátní tak soustředěné a kontrolované činnosti jako je restaurování či restaurátorský průzkum a může mít pro mnohé poněkud nádech alchymie. Lze však vůbec bez „*naladění na vlny artefaktu*“ dílo celostně prozkoumat a hlavně pochopit – a v konečném důsledku, v procesu restaurování, do díla jiného autora adekvátně vstoupit?

Nejde jistě jen o hmotu, souhrn definovatelných a měřitelných parametrů, ale, zejména u výtvarného umění, též o neopakovatelnou duchovní kvalitu. Pojem vcítění (Einfühlung německy a empathy anglicky) není v humanitních vědách zdaleka periferním označením poznávacích metod. Filosofie a estetika s ním již nejpozději od dob německých filosofů Rudolfa Lotze (1858) a Roberta Vischera (1873) pracují. Historik umění Wilhelm Worringer dokonce považuje princip vcítění, vedle abstrakce, za model psychologického vysvětlení pohybu a změn v rámci dějin evropské výtvarné kultury (Abstraktion und Einfühlung, 1907). Právě u jedinečných fenoménů, jakými je mj. též výtvarné umění, si nevystačíme s racionální analýzou a patrně není náhodou, že se v našem pojetí považuje restaurování za tvůrčí, výtvarnou činnost, byť s exaktní poznávacíází a pevnou metodologickou základnou (připomeňme zde opakované vyzdvihování výtvarné – múzické dimenze tohoto procesu právě ve spojení s tzv. českou restaurátorskou školou). Tato dimenze restaurování je u výtvarných památek skoro vždy přítomna, byť někdy jen stopově.

Pokud se vrátíme ke smyslu a cíli restaurátorského průzkumu z hlediska památkové péče, opakují, je jím především přesné stanovení předmětu ochrany. Tedy jinými slovy a značně zjednodušeně – určení toho, co by mělo být v rámci tzv. památkové obnovy/restaurování zachováno, správně konzervačně ošet-

řeno nebo naopak odstraněno, zvýrazněno či potlačeno. Předmět ochrany je posléze stanoven poznáním hodnot, tedy hodnotovým soudem zabývajícím se materiálními a současně i výrazovými parametry díla, jejich vyhodnocením ve vzájemné vazbě. Průzkum zpravidla ještě nepřinese úplné poznání, z praxe víme, že řada skutečností se ukáže až v průběhu práce na díle.

Průzkumy památek ale zároveň mají poslání postupného skládání mozaiky poznání, dovolující na určitém stupni zobecnění, kompletaci oborových zkušeností a sdělování ucelených informací. K nim se může zákonitě dostat pouze ten, kdo je s dílem, výtvořem v úzkém fyzickém kontaktu. To je autor stavebně historického průzkumu, laboratorní pracovník, restaurátor... Nelze tedy než si přát, aby lidé, kteří se s jednotlivými díly minulosti dostanou do úzkého kontaktu, průzkumníci, restaurátoři a badatelé všeho druhu, měli motivaci a energii se se svými zkušenostmi a poznatky podělit, kupř. na konferencích jako je ta dnešní, a jsem přesvědčen, že naleznou pozorné posluchače.